

NAD DÍLEM RAKOUSKÉHO OSVÍCENSKÉHO KNIHOVNÍKA A BIBLIOGRAFA MICHAELA DENISE (PODLE EXEMPLÁŘŮ Z NÁRODNÍHO ARCHIVU)

Václav Bartůšek

Významný rakouský exjezuita a knihovník Michael Denis se narodil v rakouském městě Schördingu 27. září 1729. Zemřel ve Vídni dne 29. září 1800. Při křtu obdržel jména Jan, Michael, které používal nejvíce, Petr a Kosmas.¹ Jako pětiletý se přestěhoval se svým otcem do města Heidenburgu u Vilshofenu v Bavorsku. Otec byl ekonomem a získal zde zaměstnání jako úředník. Otcovský dům opustil v 10 letech a odešel studovat na gymnázium v Pasově, kde vyučovali jezuité, které si zde i jako řád oblíbil. Začal se též zajímat o poezii. Knihy s básněmi nakupoval u knihkupce z Řezna, který do Pasova pravidelně dojížděl. Zajímal se zpočátku nejvíce o poezii z oblasti celé tehdejší německé říše bez ohledu na konfesi náboženství, zejména nábožensky zaměřených barokních básníků (Hoffmanswaldaua, Trillera, Brockese a dalších). Po skončení gymnaziálních studií se rozhodl do jezuitského řádu vstoupit.

Jako novic odešel do jezuitského řádového noviciátu do Vídně v koleji u sv. Anny, kde bývalo zhruba kolem 40 kleriků ročně. Mezi zdejšími jezuitskými učiteli poznal i některé zajímavé vědce. Vědeckých a literárních úspěchů dosáhli také jeho někteří spolužáci. Zejména studoval s matematiky a astronomy. Byl to např. astronom a meteorolog Antonín Pilgram (* 3. 10. 1730, Vídeň, † 15. 1. 1793, Vídeň), kazatel, Ignác Wurst (* 28. 12. 1731, Vídeň, † 29. 8. 1784, Vídeň), nebo fyzik Leopold Biwald (* 26. 2. 1731, Vídeň, † 8. 9. 1805 Štýrský Hradec). Po složení zkoušek a řeholních slibů se věnoval čtyři roky studiu teologie. Při tom si prohloubil také své jazykové znalosti zejména v biblických orientálních jazycích v hebrejštině a chaldejštině. Věnoval se rovněž také studiu moderních jazyků, především italštině a později také angličtině. Po studiích se věnoval vyučování na gymnáziích. Zvládl velmi dobře latinu a psal pro své žáky četné básně a skládal i divadelní hry nad rámec tehdy ve školách běžný. Některé antické náměty převáděl i do němčiny. Proslulo např. jeho zpracování starověkého komediálního motivu Menechmů formou frašky, které složil v Klagenfurtu v roce 1753. To bylo

¹ Životopisné údaje jsem čerpal především z rakouského biografického slovníku von WURTZBACH: Biographisches Lexikon des Kaisrthums Oesterrech. III. Wien 1858, s. 248–246. Z tohoto díla jsem převzal i citaci většiny Denisových děl, proto se zde neuvádí ani tiskař nebo nakladatel.

tak dokonalé, že bylo ceněno více než předloha, kterou zpracoval antický dramatik Titus Maccius Plautus († 184 př. n. l.).

Po skončení vyšších teologických studií ve Štýrském Hradci roku 1756 se stal kazatelem. Působil nejdříve v Judenburgu a později odešel do Bratislavy, kde se stal svátečním kazatelem pro školní rok 1756/57.² Věnoval se zde též epistolografii, zejména i aktivnímu skládání dopisů a také bibliografické činnosti, která ho lákala stále více. Tyto záliby se ještě více prohloubily, když se stal prefektem šlechtické tereziánské akademie ve Vídni v roce 1759. Tento prestižní ústav byl založen v roce 1745 panovnicí Marií Terezií a sloužil k výchově předních právních, úředních, vojenských a diplomatických odborníků z řad šlechticů z rakouské monarchie. Skládal se z přípravné školy, gymnázia a tzv. orientální akademie, založené roku 1754. Bývali sem posíláni šlechtičtí synkové již v útlém věku. Počet chovanců nepřevýšil ročně 40. Denis zde působil 12 let a kromě prefektury na počátku svého zdejšího působení se věnoval výuce řečnictví. Ve volném čase se zabýval skládáním a též i překládáním básní, které zařazoval do svých nových sbírek *Věrše Ossianse*³ a *Písňe ze Sinedu*,⁴ které obsahovaly především bardskou lyriku. Po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 byl nucen s ostatními exjezuitu tereziánskou akademií opustit, což vedlo k jeho celkové zatrpklosti. Tu uložil do své latinské básnické sbírky, napsané po tomto roce, *Fatum Societatis Jesu*, která byla později v roce 1800 přeložena slovenským františkánem P. Vojtěchem Šimkem do bernolákovštiny.⁵

Po tomto roce si exjezuita Denis našel místo jako knihovník a kustod v Galleriovské knihovně Tereziánské akademie, kde se velmi intenzivně věnoval nejen bibliografii, ale také literární historii a dějinami vídeňského knihtisku. Konal zde dokonce přednášky pro širší odbornou veřejnost, které ve své době byly pokládány za velice prospěšné. Svá studia prováděl velice důkladně a pečlivě. Podařilo se mu postupně nasbírat materiál celkem pro tři velmi významná díla v tomto směru a mnohé další méně rozsáhlé práce. V knihovědě se jednalo především o tyto knihy – dvoudílné pojednání *Einleitung in die Bücherkunde* (1. vydání Vídeň 1777, první díl a o rok později Vídeň 1778 také druhý díl), *Merkwürdigen der Wiener öffentlichen Gallerischen Bibliotheken* (Vídeň, 1780)

² Jezuité působili v Bratislavě v letech 1622–1773. Srv. RUŽIČKA, Vladimír. *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974, s. 131, 132.

³ Die Gedichte Osians, eines alten Celtischen Dichters, aus dem Engl. Übersetz von M. Denis aus dem Ges. J., 1–3 Th, Wien 1768–1769.

⁴ Die Lieder Sineds des Barden. Wien 1772.

⁵ Srv. *Dejiny spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Zostavili KRAPKA, Emil, S. J.–MIKULA, Vojtech, S. J, Cambridge, Ontario, Canada, Dobrá kniha, 1990, s. 283, 284.

a *Wiens Buchdruckergeschichte* (Víděň 1782). Jinak také ještě v této době občas ještě vyučoval na šlechtické Savojské akademii ve Vídni.

Zlomovým rokem se v životě Michaela Denise stal rok 1784. Tehdy totiž zrušil císař Josef II. Tereziánskou akademii a její knihovnu věnoval univerzitě v Lemberku. Necelý rok před tím zemřel Adam František Kollar (* 15. 4. 1718, † 13. 7. 1783), ředitel dvorní knihovny ve Vídni a císařský dvorní rada.⁶ Právě v roce 1784 uvedl císař do funkce jako nového třetího kustoda císařské dvorské knihovny ve Vídni P. Michaela Denise. V roce 1791 postoupil M. Denis ve svých funkcích dále. Tehdy jmenoval císař Leopold II. Michaela Denise prvním kustodem císařské dvorské knihovny ve Vídni a zároveň mu udělil titul dvorního rady. Ten používal Denis až do své smrti. Tento učenec, literát a kněz se mnohá odvětví své činnosti snažil popularizovat i mezi širší veřejností zejména přímo ve Vídni. V tomto období patřila k jeho vědeckým zájmům především bibliografická práce. Zabýval se knihami tištěnými i rukopisy, jak to dosvědčují i jeho další díla. V jeho spisech se odrážely ještě vzpomínky na činnost v předcházející knihovně i realita práce ve vídeňské dvorské knihovně. Věnoval se nejen bibliografii a historii literatury, ale projevoval i zájem o knihtisk a dějiny typografického řemesla. Část svých knihovědných studií zasvětil také starým rukopisům, zejména uloženým ve vídeňských knihovnách. Dosvědčují to také názvy jeho některých knihovědných prací z této doby. Jednalo se především o dílo *Annalium typographicorum V. Cl. Michael. Maitaire supplementum*,⁷ kde doplnil se spoluautorem Maitairem informace o mnoha vídeňských tiskařích.⁸ Významným dílem byl také soupis rukopisů Palatinské knihovny ve Vídni *Codice manuscripti theologici bibliothecae Palatinae Vindobonensis latini aliarumque occidentalis linguarum. Recensuit, digessit indicibus instruxit M. Denis*. Kniha byla vydána ve dvou dílech, z nichž druhý byl vydán zhruba rok před autorovou smrtí.⁹ Kvůli nemoci však nemohl některé drobnější pasáže Denis ukončit, takže zde byly ještě v dalších posmrtných vydáních přidávány jejich nové doplňky. V posledním období Denisova života (sc. v letech 1795 a 1796) došlo i ke druhému značně doplněnému a přepracovanému vydání dvoudílného Denisova díla *Einleintug in die Bücherkunde*.

Z velmi četného Denisova díla si pro zajímavost můžeme připomenout ještě také alespoň několik oslavných příležitostných básní např. na smrt slavného voje-

⁶ O jeho úloze ve školních reformách srv. BARTUŠEK, Václav: *Nad seznamem studentů pražského piaristického gymnázia z roku 1778*. *Paginae historiae*, 14, 2006, s.

⁷ Vydáno ve Vídni 1789.

⁸ Celkem v 6 311 člancích.

⁹ I. díl vyšel ve Vídni 1793, druhý též ve Vídni, ale až roku 1799.

vůdce Leopolda Dauna *Auf den Tod des Feldmarschals Grafen Daun*,¹⁰ na oslavnou cestu císaře Josefa po rakouské říši v roce 1769 *Auf die Reise Josephs II.*¹¹ a konečně i nejznámější z nich na smrt panovnice Marie Terezie v roce 1780 *Auf den Tod Marien Theresiens*, kterou zhudebnil významný tehdejší hudební skladatel Leopold Koželuh.¹² Celé Denisovo dílo lze pak rozdělit celkem do tří základních oddílů. Jednak je to dílo básnické, dále pak dílo knihovnické a knihovědné, zejména bibliografické a literárněhistorické. Poslední část Denisova díla tvoří miscelanea zaměřená především na dobové vzdělání, zejména na klasickou filologii i na teologii. Díla z tohoto oddílu mají velmi často charakter učebnic nebo didaktických a školních knih. Výčet Denisova díla je úctyhodný a zabere několik stránek dobové životopisné encyklopedie.¹³

V knihovně Národního archivu v Praze se ve dvou různých knihovních historických fondech z rozsáhlého Denisova díla nalézají celkem tři svazky, které obsahují obě kompletní vydání nejdůležitější Denisovy práce vůbec, kterým byl bezesporu knihovědný spis *Einleintug in die Bücherkunde*. První vydání *Einleintungu* se nachází ve fondu Knihovna piaristické koleje na Novém Městě pražském.¹⁴ Oba dva díly s dvojbarevnými titulními listy jsou svázány v hnědé celokožené vazbě do konvolutu, avšak nic bližšího se při chybění knižních vpisků nemůžeme dozvědět. Titulní listy prvního i druhého dílu, které jsou velmi podobné, zdobí uprostřed žádným původcem, rytcem nebo dalším tvůrcem, nesignovaná mědirytina Galleriovské knihovny Tereziánské akademie ve Vídni. Tisk obou dílů provedl vídeňský dvorní tiskař a knihkupec Jan Tomáš von Trattner. Druhé pozdější doplněné vydání téhož díla z let 1795 a 1796 se nachází ve fondu knihovny A knihovny Národního archivu v Praze pod signaturou I V 335 ve dvou samostatných knihách. Uprostřed dvojbarevných (červeněčerných) titulních listů se nacházejí (v každém díle rozdílné) citáty o užitečnosti knih.¹⁵ Autorem citátů v obou dílech je anglický autor Richard de Burry, autor díla *Philobiblia*.¹⁶ Tiskařem obou dílů byl rovněž jako dříve Jan Tomáš von Trattner. Obě knihy se do fondu, který tehdy spravoval Ústřední archiv ministerstva vnitra, nebo jeho předchůdce Mistodržitelský archiv (do 1918), dostaly asi nejspíše koupí z antikvariátu v Železné ulici v Praze

¹⁰ Vydána ve Vídni 1766.

¹¹ Vydána ve Vídni 1769.

¹² Vydána ve Vídni 1780.

¹³ Srv. Wurzbach., s. 241–246.

¹⁴ Signatura Knih. Piar. C VIII 1.

¹⁵ Knihy jsou stejně jako první vydání formátu 4°.

¹⁶ Biskup v Dunel.

na Starém Městě, jak lze soudit na základě štítků žluté barvy na jejich předních příděštích,¹⁷ nejspíše v 1. polovině 20. století.¹⁸

Listujeme-li v obou vydáních vidíme, že tehdejší bibliografie pojmána daleko obširněji a komplexněji, než jsme vlastně zvyklí dnes. Bibliografií ve vlastním slova smyslu se nejvíce zabýval první díl Denisova pojednání. Nejvíce se našim představám o bibliografii přibližuje první díl. Zde se vlastně pojednává o sepišování bibliografií od starověku až po Denisovu současnost. Autor se nevěnuje ani pouze knihám, ale ani ne zcela výhradně historii pořizování jejich soupisů. Připomíná i vývoj rukopisů, knižní výzdoby i důležitost knih pro jednotlivé vědní obory i klíčová období jejich vývoje. Jednotlivé kapitoly dělí na část historickou a uměleckou, kde se zabývá i technickými problémy provedení tisku a výzdoby knih. Látku rozčleňuje celkem do tří základních kapitol. V prvním se věnuje dějinám knih ve starověku, zejména v antickém Řecku a Římě. Ve druhém oddíle se zabývá orientálními i středověkými rukopisy z Evropy, vznikem knihtisku a nejstaršími tisky. Poslední část shrnuje vývoj v období raného novověku až do své současnosti, tedy do 3. čtvrtiny 18. století. Vyjmenovává zde nejdůležitější evropské renesanční, barokní i osvícenské knihovny. Připomíná také zásluhy různých vědců i učenců v této oblasti. Není jistě bez zajímavosti, že toto dělení je v oblasti knihoven podobné tomu, jak nedávno rozdělil kapitoly z dějin obecného knihovnictví i náš knihovědec Jiří Cejpek, který kromě podrobnějšího dělení kapitoly o starověku, přidává ještě další vývoj do naší současnosti, z 18. století pak knihovny Velké francouzské revoluce a částečně i knihovny v USA.¹⁹

Mezi mnohými historiky, Denisovými současníky, kteří se zabývali dějinami bibliografie uvádí např. svého předchůdce Kollara. Zajímají ho také dějiny vídeňského knihtisku, kde připomíná i zásluhy piaristického historika a historio-
grafa P. Adaucta Josepha Calasantia a S. Geramano, vlastním jménem Františka Mikuláše Voigta (* 14. 5. 1733, Horní Litvínov, † 18. 10. 1787, Mikulov), který v letech 1776 byl až do roku 1783 profesorem historie na Vídeňské univerzitě

¹⁷ Štítek pochází asi ze začátku 20. století.

¹⁸ Ústředná archiv ministerstva vnitra, jeden z předchůdců dnešního Národního archivu v Praze působil v letech 1919–1954, před tím 1858–1918 to byl Místodržitelství archiv a poději 1954–2004 součást Státního ústředního archivu a od 2005 Národního archivu. K tomuto vývoji srv. Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu archivu českého státu 1954–2004. Státní ústřední archiv v Praze. Praha 2004, s. 12, o knihovně srv. ŠATOCHINOVÁ, Marie: Knihovna archivu. Ibid. s. 188–197.

¹⁹ Srv. CEJPEK, Jiří–HLAVÁČEK, Ivan–KNEIDL, Pravoslav: *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*. Univerzita Karlova. Vydavatelství Karolinum, Praha 1996, s. 3 a 4. Hlaváček a Kneidl člení látku podrobněji.

a zároveň i správcem její numizmatické sbírky.²⁰ Autor připomínal P. A. Voigta ještě v úvodu i v souvislosti s úlohou knihy jako učebnice a školní knihy, klíče k tehdejšímu vědeckému poznání, kdy připomínal univerzitu ve Vídni i Tereziánskou akademii ve Vídni, jako dva klíčové pilíře vědecké i pedagogické práce v celé rakouské monarchii vůbec.

Zajímavá byla také tabulka v níž Denis řadí celou tehdejší literárně vědeckou produkci do jakéhosi celistvého systému věd i umění, které rozděluje na další obory, případně i podobory. Za základ všech věd považuje Denis pochopitelně teologii. Pak následuje znalost práva a právních věd. Třetí skupinou je filozofie, na níž navazují aplikované exaktní vědy reprezentované ve čtvrtém a v pátém okruhu medicínou a matematikou, zaměřenými jak na teoretické tak i praktické aspekty těchto vědních oborů. V medicíně se můžeme např. setkat s teoretickou antropologií (s anatomií, fyziologií i lékařskou etikou), ale i s praktickou léčbou – theraphia, kam patřila *materia medica*, lékárenství nebo chirurgie. V matematice se můžeme rovněž setkat s obory, které mohly být jak teoretickými tak rovněž i praktickými jako vědy uvedené v prvním oddílu aritmetologie až po významné praktické obory zasahujícími do oblasti fyziky i umění, např. akustika a hudba, a do oblasti techniky a vojenství, jako byla architektura, včetně vojenského stavitelství nebo dokonce vojenské strategické vědy. Není náhodou, že právě vojenské stavitelství a rovněž i podobné další podobory jako např. balistika tvořily základ látky probírané na tehdejších vysokých technických učilištích.²¹ Z humanitních věd byla disciplínou na rozhraní vědy a literárních oborů historie, kam podle Denise patřily obecné, církevní i světské dějiny. Můžeme se zde setkat i s některými pomocnými vědami historickými (heraldika a genealogie). Další t těchto pomocných věd náležely často, nejen podle Denise, i jinam, např. numizmatika, která bývala řazena spíše mezi matematické obory a kterou Denis zařadil do filologie. K historii se přiřazovaly i poznatky z geografických oborů. Posledním odvětvím pak byla filologie, která zahrnovala různé literární útvary včetně mnohých tehdejších odvětví krásné literatury. K vědě měla podle autora nejbližší literární historie a bibliografie, kterým se ve svém díle Denis právě věnoval. Do historie literatury patřily světová i regionální dějiny literatury a nauka o pěstování literatury v knihovnách i na vysokých školách a akademiích. Bibliografie obsahovala nauku o písemném materiálu, nauku o tiskařích, nauku o vedení knihoven a o postupech, jak vést knihovní katalogy. Dále pak do tohoto oddílu (historie literatury) spadaly některé

²⁰ BARTŮŠEK, V: *Knihovnici piaristické koleje v Praze v letech 1753–1780*. In: *Paginae historiae*, 12/2004, s 5–46.

²¹ JÍLEK, František a LOMIČ, Václav. *Dějiny Českého vysokého učení technického*. I. díl, České vysoké učení technické, Praha 1973.

vědy historické, gramatika a žánry obvyklé v tehdejší literatuře (epistolografie, řečnictví, poezie apod.). Touto tabulkou předznamenal Denis vlastně již obsah následujícího dílu.

Ve druhém svazku svého spisu nahlíží knihovědec Denis na knihy a jejich úlohu právě z hlediska literární historie a představuje nám podrobněji vývoj jednotlivých odvětví vědy, která nastínil již ve zmíněné tabulce. Denisovo líčení přináší mnohé důležité poznatky k vývoji vědy v Evropě, zejména v zemích rakouské monarchie. Velmi zajímavé jsou některé jeho glosy ke vzniku nových podoborů, např. v oddíle matematiky v pododdíle arithmologie se v obou dílech můžeme dočíst o vzniku výuky podvojného účetnictví v prakticky zaměřených vzdělávacích ústavech v oblasti rakouských zemí.²² V obou vydáních autor líčil osudy tohoto vědního oboru jeho počátku na úsvitu středověku (u Manlia Boetia 480–524) až do své současnosti. Ve druhém vydání je možné pak si všimnout, že své údaje doplňuje a některým statím se věnuje poněkud obšírněji než ve vydání prvním. Jako jeden z kroků k využití aritmetiky v praxi připomíná právě vznik podvojného účetnictví a jeho postupné využití v praxi v celé současné Evropě. Toto účetnictví bylo původně odvozeno z praxe italských obchodníků. Některé z těchto poznatků využívali již jezuité. Zabýval se jí jezuitský vzdělanec Kašpar Schotts ve svém díle *Cursus Mathematicus*. Metoda zaujala pochopitelně i piaristy, kteří se věnovali vyučování aritmetiky na praktické úrovni a při svých školách měli dokonce i na elementárních školách i třídy pojmenované aritmetika, rozdělené podle obtížnosti zde probírané látky. Byl to zejména piaristický laický bratr F. Jan Michael Schwartz a S. Philippo Nerio, který o tom pojednal ve své učebnici *Arithmetica mercatorum*.²³ Francouzský autor De la Porte o tom napsal podle ní knihu, která byla v roce 1764 přeložena z francouzštiny do němčiny a vydána současně ve Vídni, Terstu a v Praze.²⁴ Její první díl pojednával o podvojném účetnictví jako vědě, druhý pak přinášel praktické ukázky vedení účetních deníků, výpočtů apod. K tomuto dílu o 6 let později vydal ještě jakýsi doplněk jezuita Adam von Heinfeld knihu s názvem *Praktischer Unterricht zu der verbesserten doppelten Buchhaltung*.

²² DENIS, Michael: *Einleitung in die Bücherkunde*. II. 1. vydání Wien 1778, s. 190 a 191 a 2. vydání téhož spisu Wien 1796 s. 225.

²³ Srv. FISCHER, Karl, A., F.: *Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz*. Catalogus generalis provinciae Germanicae et Bohemicae Ordinis Scholarum Piarum. R. Oldenbourg München 1985, s. 117. Ten zde uvádí celkem dvě SCHWARTZEROVA díla *Vollständiges Kaufmännisches Rechenbuch*. Wien und Leipzig 1762 a posmrtné vydání *Anfangsgründe der Rechenkunst*. Leipzig 1771.

²⁴ DE LA PORTE: *Einleitung zur Doppelten Buchhaltung*. I., II., Johann Thomas Tratnern, Wien, Prag und Triest, 1764.

Vyučovalo se podle něho na jezuitských vyšších školách, např. na Tereziánské akademii, ale i v piaristických vyšších kurzech podvojného účetnictví, které se tehdy v roce 1770 nacházely v Praze, Mikulově, Mostě, Českých Budějovicích, Litomyšli a Kroměříži a souvisely s vyučováním vyšší aritmetiky v jednotlivých školách.²⁵ Obě uvedené knihy se nacházejí rovněž v knihovně Národního archivu v Praze ve fondu Knihovna piaristické koleje na Novém Městě pražském.²⁶

Co nám tedy přineslo alespoň letmé nahlédnutí do stěžejního díla vídeňského literáta a bibliografa z konce 18. století Michaela Denise? Na příkladech jsme poznali, že tehdejší bibliografické představy byly v mnoha ohledech diametrálně odlišné od toho, jak vypadá současná bibliografická našich současných knihovníků. Svůj obor vymezovali tito učenci daleko šíře a jeho pojetí mělo i na konci 18. století blíže k renesančnímu chápání, než k naší současné specializaci. Knihovník v Denisově pojetí patřil ještě k těm učencům, kteří se dovedli orientovat v tehdejší vzdělanosti velmi dobře, ačkoliv se jistě již v této době nemohl aktivně zúčastnit jako vědec nebo umělec na práci ve všech oborech, kterým své bibliografické a literárněhistorické úsilí věnoval. Byl současně ještě do jisté míry vlastně rovněž i historikem vědy. Na druhé straně již byly Denisovy bibliografické záznamy natolik přesné, že lze dodnes podle nich některé knihy spolehlivě a vlastně stoprocentně identifikovat a zjistit tak jejich hodnotu pro poznávání dějin vědy, jak dokazují i dva zde uvedené příklady nejstarších středoevropských učebnic podvojného účetnictví z knihovny Národního archivu ve fondu Knihovna piaristické koleje na Novém Městě pražském.

²⁵ Von HEINFELD, Adam: *Praktischer Unterricht zu der verbesserten doppelten Buchhaltung, Grundsätze der Rechnungswissenschaft auf das Privatenwermögen angewendet, nebst werschiedenen anderen Mustern und Tabellen.*

²⁶ Knihovna NA sg. Knih. Piar. G VII 11 a Knih. Piar G VIII 31.